

УДК 94(477) «1960/1980»

Лисовська Ольга Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

LisovskaOlya@rambler.ru

Lisovska Olga Vasylivna, Ph.D.(History), assistant professor of History of Ukraine Chair, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Лисовская Ольга Васильевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

В 60-80-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ:

АНАЛІЗ ПРАЦЬ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті зроблена спроба комплексного аналізу історичних поглядів радянського періоду на становище матеріально-технічної бази українського села в 60-80-ті роки ХХ ст. Автор поставив собі за мету проаналізувати стан наукової розробки проблеми взятої до розгляду. З'ясовано структуру, повноту й достовірність знань про матеріально-технічну базу села. Охарактеризовано великий фактичний матеріал опублікований радянськими дослідниками. Не дивлячись на його ідеологічне спрямування та односторонність, наголошено на його важливості для вивчення історії українського села 1960-1980-х рр. В статті зазначено, що науковці доби «розвинутого соціалізму» акцентували увагу виключно на позитивних аспектах радянської політики.

Ключові слова: історіографія, українське село, сільське господарство, матеріально-технічна база.

O.V. Lisovska. Facilities and resources of Ukrainian villages in 60-80 years of the XX century: the analysis of the Soviet researchers' works.

The article deals with complex analysis of historical views of the Soviet period to the state of facilities and resources in Ukrainian villages in the 60-80 years of the

XX century. The author has the task to analyze the scientific background of the investigated problem. The structure, completeness and reliability of knowledge about village facilities and resources have been elucidated. The extensive factual materials published by the Soviet researchers have been characterized. Despite of these publications' ideological orientation and insufficiency, their importance for studying the history of Ukrainian villages has been emphasized 1960-1980 years. The article states that the scientists of "developed socialism" period focused exclusively on the positive aspects of the Soviet policy.

Key words: historiography, Ukrainian village, agriculture, village facilities and resources.

О.В. Лисовская. Материально-техническая база украинского села в 60-80-е годы XX в. : анализ работ советских исследователей.

В статье сделана попытка комплексного анализа исторических взглядов советского периода на положение материально-технической базы украинского села в 60-80-е годы XX в. Автор поставил перед собой цель проанализировать состояние научной разработки проблемы взятой к рассмотрению. Выяснено структуру, полноту и достоверность знаний о материально-технической базе села. Охарактеризован большой фактический материал, опубликованный советскими исследователями. Несмотря на его идеологическое направление и однобокость, отмечена его важность для изучения истории украинского села 1960-1980-х гг. В статье указано, что ученые эпохи «развитого социализма» акцентировали внимание исключительно на положительных аспектах советской политики.

Ключевые слова: историография, украинское село, сельское хозяйство, материально-техническая база.

Проголошення незалежності України в 1991 році дало поштовх до нового історичного осмислення різних сторін життя українського народу в недалекому минулому, і, зокрема, в 60-80-ті рр. XX ст. Це стосується і рівня матеріально-технічного забезпечення сільського населення України. Однак без повного

осмислення великої кількості робіт, написаних у 60-х - 80-х рр. ХХ ст., ми не можемо відтворити повну картину історичного процесу, що відбувався під гаслом політики «розвинутого соціалізму». Звідси впливає актуальність вивчення тих процесів і змін, які відбувалися в житті українського села в минулому.

Автор поставив собі за мету проаналізувати стан наукової розробки проблеми становища матеріально-технічної бази українського населення в 60-80-ті рр. ХХ ст., реалізувавши наступні дослідницькі завдання: вивчити і опрацювати історіографічну базу радянського періоду, дати їй оцінку, відповідним чином систематизувати.

Висвітлення тієї чи іншої проблеми 60–80-х років ХХ століття зводилося до коментування рішень партії. Слабо розкривалися труднощі, суперечності, а недоліки та прорахунки в аграрній політиці взагалі замовчувалися і перебували під грифом «цілком таємно», ніби їх не існувало. Тому практично весь комплекс дослідницьких проблем, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених розвитку селянства та сільського господарства, в радянській історіографії був достатньо обмежений. Як наслідок, проблеми розвитку матеріального забезпечення аграрного сектору розглядалися в контексті загальної історії розвитку сільського господарства.

Незважаючи на заідеологізованість робіт радянських дослідників, нам не варто ігнорувати наукову спадщину минулого. Адже в ній на основі фактологічного матеріалу, хоч і вибіркового, показано як позитивні, так і негативні явища в сільському господарстві в 60–80-ті роки ХХ ст.

У більшості досліджень відображено лише матеріали позитивного характеру, що ілюстрували виконання партійних постанов та вказівок. У доробку радянських істориків є колективні та узагальнюючі праці з аграрної історії [1], [2]. Вони виконані в характерному для тих часів традиційному стилі і змісті.

Провідне місце у висвітленні проблем села належить П. Панченку. Уперше в українській історіографії 60–80-х років дослідник у праці «Розвиток

сільського господарства Української РСР (1959–1980 рр.)» [3] багато планово, комплексно розкрив проблеми сільськогосподарського виробництва, становища села загалом. Проте, перебуваючи під впливом тодішньої дійсності, автор аналізує ці процеси переважно позитивно. Але монографія не втратила своєї наукової актуальності. Особливо цінним у ній є глибина наукового аналізу суспільних процесів.

Серед наукового доробку автора є й інші монографії та статті з окремих аспектів життєдіяльності села. У частині з них основну увагу зосереджено на позитивних моментах [4]. Цінною є спільна праця П. Панченка та А. Євтушенка, в якій розкрито матеріально-технічне становище радгоспів Української РСР в 1917–1980-х роках [5].

У працях В. Плисюка [6] та П. Костика [7] показано спробу запровадження Комуністичною партією науково-технічного прогресу на селі. Ще одну свою монографію П. Костик присвятив питанням розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР в 1939-1975 рр. [8].

Характеризуючи праці М. Дмитроченка [9], Є. Соломка [10], І. Сиваченка [11] слід зазначити, що хоча в них і були розглянуті питання інтенсифікації сільського господарства, однак автори намагалися відстоювати офіційну політичну лінію екстенсивного розвитку галузі. Відповідно відбувалася підміна понять та зміщення акцентів, за яких, як визначальні і вирішальні, розглядалися кількісні, а не якісні показники.

Ряд дисертаційних досліджень 1960-1980-х рр. торкалися питань матеріально-технічного забезпечення села. Так, Є. Власов, ввівши у науковий обіг матеріали поточних архівів Міністерства сільського господарства і продовольства, його місцевих органів спробував показати проблеми сільськогосподарського виробництва [12]. В. Касьяненко показав вплив матеріально-технічної бази на відтворення кваліфікованої робітничої сили в сільському господарстві [13]. Ю. Квасов у дусі того часу дослідив діяльність КПРС, спрямовану на розвиток матеріально-технічно забезпечення села [14].

Певною новизною підходів та оцінок проблем, що досліджуються

відзначається дисертаційне дослідження А. Титова [15], в якому здійснено спробу об'єктивно (для того часу) показати шляхи розвитку і вдосконалення матеріально-технічної бази сільського господарства Української РСР в 1976–1980 роках.

Економічна ефективність, перспективні напрямки, планування капітальних вкладень у сільськогосподарське виробництво та в засоби механізації стали об'єктом наукових зацікавлень І. Дороша [16] та С. Дидковського [17], які, зокрема, наголошують, що капітальні вкладення та подальше зміцнення матеріально-технічної бази – головні фактори інтенсифікації аграрного виробництва.

Широке коло питань, пов'язаних з електрифікацією трудомістких процесів у сільському господарстві, висвітлено в праці М. Журавльова [18]. Праця М. Черненка була присвячена показу зусиль по забезпеченню сільського господарства енергетичними потужностями, електрифікації і механізації виробничих процесів [19]. В дослідженні Ю. Бабенка, Г. Гладкова, Г. Клименка та ін. [20] було наголошено на провідному значенні електрифікації не лише для розвитку матеріально-технічної бази села, але й для побудови матеріально-технічної бази комунізму. І. Дорош обґрунтував ефективність капітальних вкладень у сільську електрифікацію [21].

Процеси механізації сільського господарства, нормування механізованих робіт, ефективність використання техніки досліджували А. Яворський [22], Г. Гуркин та В. Минухин [23]. Реальні соціально-економічні явища і процеси обов'язково подавались через призму організаторської та політико-виховної діяльності сільських райкомів партії, колгоспних і радгоспних партійних організацій України, так як в дослідженні Ф. Гинайла [24]. Проте перебуваючи під впливом офіційних установок, автори намагалися головним чином акцентувати увагу на позитивних моментах механізованих робіт, оминаючи наявні прорахунки.

Докладному аналізу проблем механізації виробничих процесів на селі, технічного переозброєння сільського господарства на базі науково-технічної

революції присвячені статті М. Дмитроченка та С. Мохненка [25], М. Леонової та С. Кердиваре [26]. Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства ці автори розглядали з точки зору перспектив впровадження нових форм організації виробництва, переходу на інтенсивний шлях його розвитку.

Питання функціонування радгоспів, здійснення в них економічної реформи, переведення на повний госпрозрахунок висвітлено в працях А. Євтушенка [27] та Л. Клецького [28]. Окремий розділ праці М. Погорелова та Ю. Пахомова присвячено інтенсифікації сільського господарства в радгоспах УРСР [29]. Однак ще раз зауважимо: радянські вчені працювали в умовах панування офіційної ідеології, коли основна увага зосереджувалася переважно на позитивних моментах.

Проблеми стану соціального розвитку села всебічно проаналізовано в працях кінця 80-х – початку 90-х рр., зокрема це дослідження П. Панченка та В. Чишка [30], Л. Вітрук [31], в яких автори на основі фактів та даних, на той час ще не введених у науковий обіг, починають більш об'єктивно аналізувати різнобічні процеси в сільськогосподарському виробництві та житті трудівників села. Відзначимо, що в усіх монографіях надто перебільшено роль державних капіталовкладень у здійсненні житлового будівництва.

Майже всі зазначені вище праці дослідників не торкалися принципових проблем сільського господарства: ціноутворення, податкової та кредитної політики, системи управління аграрним сектором, рівня освіченості кадрового забезпечення, збільшення якісних, а не кількісних показників. Замовчувалося, що в розвитку сільського господарства використовувалися переважно екстенсивні методи господарювання.

Отже, на першому етапі розвитку вітчизняної історіографії з обраної нами для дослідження теми домінувало однобоке її висвітлення. Дослідники акцентували увагу виключно на позитивних аспектах радянської політики на селі. Не зважаючи на це, проаналізовані праці є науковою спадщиною минулого.

Список використаних джерел

1. Історія селянства Української РСР: в 2 т. / [відп. ред. І. І. Компанієць та ін.]. – К.: Наукова думка, 1967. Т. 2 : Від Великого жовтня до наших днів. – 1967. – 534 с.; іл.
2. Історія селянства Української РСР 1917–1989 рр.: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / [відп. ред. Л. Ю. Овдієнко]. – К. : АН УРСР, 1990. – 658 с.
3. Панченко П. П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР (1959–1980 гг.) / П. П. Панченко. – К.: Наукова думка, 1980. – 287 с.
4. Панченко П. П. Развитие общественно-политической жизни современного села УССР, 1960–1984 / П. П. Панченко. – К.: Наукова думка, 1985. – 262 с.
5. Панченко П. П. Радгоспи: Шлях становлення і розквіту (1917–1980): на матеріалах УРСР / П. П. Панченко, А. П. Євтушенко. – К. : Вища школа, 1982. – 264 с.
6. Плисюк В. П. Радянське село в умовах розвинутого соціалізму. Діяльність Комуністичної партії України з удосконалення соціалістичних суспільних відносин на селі (1965–1978 рр.) / В. П. Плисюк. – Львів: Вища школа, 1986. – 135 с.
7. Костик П. С. Партійне керівництво науково-технічним прогресом на селі (1965–1982) / П. С. Костик. – Львів: Вища школа, 1986. – 141 с.
8. Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР (1939–1975 рр.) / П. С. Костик. – Львів: Вища школа, 1980. – 236 с.
9. Дмитроченко М. Ф. На пути развития хозяйственной самодеятельности колхозов: из опыта партийных организаций Украины (1966–1987 гг.) / М. Ф. Дмитроченко. – Х.: Вища школа, 1988. – 168 с.
10. Соломко Є. Т. Агарна політика в дії: Діяльність комуністичної партії України з розвитку соціально-політичної і виробничої активності трудівників села / Є. Т. Соломко. – К.: Вища школа, 1980. – 188 с.

11. Сиваченко І.Ю. Дорогу – агрокомплексу! (Шляхи індустріалізації сільськогосподарського виробництва) / І.Ю. Сиваченко. – К.: Знання УРСР, 1970. – 47 с.
12. Власов Е.Л. Научно-техническая революция и проблемы развития социалистического сельскохозяйственного производства: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. фил. наук / Е.Л. Власов. – Л., 1975. – 18 с.
13. Касьяненко В. Материально-техническая база и расширенное воспроизводство квалифицированной рабочей силы в социалистическом сельском хозяйстве: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. экон. наук / В. Касьяненко. – М., 1970. – 23 с.
14. Квасов Ю.П. КПСС – организатор борьбы рабочего класса за укрепление и развитие материально-технической базы сельского хозяйства в 1965-1970 гг.: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук / Ю.П. Квасов. – Л., 1978. – 16 с.
15. Титов А.И. Пути развития и совершенствования материально-технической базы сельского хозяйства Украинской ССР (1976-1980 гг.): автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ист. наук / А.И. Титов. – К., 1989. – 16 с.
16. Дорош І.Й. Економічна ефективність і перспективні напрямки капітальних вкладень в сільське господарство / І.Й. Дорош. – К.: Знання УРСР, 1969. – 26 с.
17. Дидковський С.А. Планирование, экономика и учет ремонтных работ в мастерских «Сельхозтехника» / С.А. Дидковський. – К.: Знання УРСР, 1972. – 404 с.
18. Журавльов М.М. Електрифікація сільського господарства та її економічне значення / М.М. Журавльов. – К.: Знання УРСР, 1966. – 24 с.
19. Черненко М.С. Значення електрифікації у створенні матеріально-технічної бази комунізму. (Політекономічний нарис на матеріалах сіл господарства УРСР) / М.С. Черненко. – К.: Видавництво Київського університету, 1964. – 252 с.

20. Бабенко Ю.А. Електрифікація України / Ю.А. Бабенко, Г.С. Гладков, Г.А. Клименко. – К.: Держтехвидав літ., 1960. – 278 с.
21. Дорош І.Й. Ефективність капітальних вкладень у сільську електрифікацію / І.Й. Дорош. – К.: Видавництво Укр. акад. с.-г.. наук, 1962. – 96 с. з карт.
22. Яворський А.А. Застосування тракторів на тваринницьких фермах / А.А. Яворський. – К.: Держсільгоспвидав УРСР, 1962. – 94 с. з іл.
23. Гуркин Г.А. Нормирование тракторных работ / Г.А. Гуркин, В.С. Минухин. – Харьков: Кн. изд., 1961. – 69 с. з іл.
24. Гинайло Ф.Т. Нормування механізованих сільськогосподарських робіт / Ф.Т. Гинайло. – К.: Урожай, 1966. – 279 с.
25. Дмитроченко М.Ф. Некоторые вопросы руководства партийных организаций Украины интенсификацией сельскохозяйственного производства (1961-1975 гг.) / М.Ф. Дмитроченко, С.С. Мохненко // Научные труды по истории КПСС. – 1980. – Вып. 106. – С. 12-21.
26. Леонова М.В. Руководство коммунистической партии укреплением материально-технической базы сельского хозяйства / М.В. Леонова, С.А. Кердиварэ // Научные труды по истории КПСС. – 1978. – Вып. 94. – С. 36-48.
27. Євтушенко А. Радгоспи України за 50 років Радянської влади. (Матеріали на допомогу лектору) / А. Євтушенко. – К.: Знання УРСР, 1967. – 29 с.
28. Клецький Л.М. Радгоспи в умовах економічної реформи / Л.М. Клецький. – К.: Знання УРСР, 1969. – 48 с.
29. Погорелов М.С. Економічна реформа в радгоспах / М.С. Погорелов, Ю.М. Пахомов. – К.: Знання УРСР, 1970. – 48 с.
30. Панченко П.П. Украинское село на путях научно-технического прогресса: Достижения и просчеты (60–80-е гг.) / П.П. Панченко, В.С. Чишко.– К.: Наукова думка, 1989. – 184 с. – (АН УССР, Ин-т ист).
31. Витрук Л.Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60–80-е гг.) / Л.Д. Витрук. – К.: Наукова думка, 1986. – 183 с. – (АН УССР, Ин-т ист).

1. Istoryia selyanstva Ukrayins`koyi RSR: v 2 t. / [vidp. red. I.I. Kompaniyecz` ta in.]. – K.: Naukova dumka, 1967. T. 2 : Vid Vely`kogo zhovtnya do nashy`x dniv. – 1967. – 534 s.; il.
2. Istoryia selyanstva Ukrayins`koyi RSR 1917–1989 rr.: Naukovo-dopomizhny`j bibliografichny`j pokazhchy`k / [vidp. red. L.Yu. Ovdiyenko]. – K. : AN URSS, 1990. – 658 s.
3. Panchenko P.P. Razvy`ty`e sel`skogo xozyajstva Ukray`nskoj SSR (1959–1980 gg.) / P.P. Panchenko. – K.: Naukova dumka, 1980. – 287 s.
4. Panchenko P.P. Razvy`ty`e obshhestvenno-poly`ty`cheskoj zhy`zny` sovremennogo sela USSR, 1960–1984 / P.P. Panchenko. – K.: Naukova dumka, 1985. – 262 s.
5. Panchenko P.P. Radgospy`: Shlyax stanovlennya i rozkvitu (1917–1980): na materialax URSS / P. P. Panchenko, A.P. Yevtushenko. – K. : Vy`shha shkola, 1982. – 264 s.
6. Ply`syuk V. P. Radyans`ke selo v umovax rozvy`nutogo socializmu. Diyal`nist` Komunisty`chnoyi partiyi Ukrayiny` z udoskonalennya socialisty`chny`x suspil`ny`x vidnosy`n na seli (1965–1978 rr.) / V.P. Ply`syuk. – L`viv: Vy`shha shkola, 1986. – 135 s.
7. Kosty`k P.S. Partijne kerivny`cztvo naukovo-texnichny`m progresom na seli (1965–1982) / P.S. Kosty`k. – L`viv: Vy`shha shkola, 1986. – 141 s.
8. Kosty`k P.S. U borot`bi za texnichne osnashhennya sil`s`kogo gospodarstva: diyal`nist` Kompartiyi Ukrayiny` po stvorennyu i dal`shomu rozvy`tku material`no-texnichnoyi bazy` sil`s`kogo gospodarstva zaxidny`x oblastej URSS (1939–1975 rr.) / P.S. Kosty`k. – L`viv: Vy`shha shkola, 1980. – 236 s.
9. Dmy`trochenko M.F. Na puty` rozvy`ty`ya xozyajstvennoj samodeyatel`nosti` kolxozov: y`z opyta party`jnyx organy`zacy`j Ukray`ny (1966–1987 gg.) / M.F. Dmy`trochenko. – X.: Vy`shha shkola, 1988. – 168 s.

- 10.Solomko Ye.T. Agarna polity`ka v diyi: Diyal`nist` komunisty`chnoyi partiyi Ukrayiny` z rozvy`tku social`no-polity`chnoyi i vy`robnny`choyi akty`vnosti truditvny`kiv sela / Ye.T. Solomko. – K.: Vy`shha shkola, 1980. – 188 s.
- 11.Sy`vachenko I.Yu. Dorogu – agrokompleksu! (Shlyaxy` industrializaciyi sil`s`kogospodars`kogo vy`robnny`czstva) / I.Yu. Sy`vachenko. – K.: Znannya URSS, 1970. – 47 s.
- 12.Vlasov E.L. Nauchno-texny`cheskaya revolyucy`ya y` problemy razvy`ty`ya socy`aly`sty`cheskogo sel`skoxozyajstvennogo proy`zvodstva: avtoref. dy`s. na soy`sk. uchen. stepeny` kand. fy`l. nauk / E.L. Vlasov. – L., 1975. – 18 s.
- 13.Kas`yanenko V. Matery`al`no-texny`cheskaya baza y` rasshy`rennoe vosproy`zvodstvo kvaly`fy`cy`rovannoj rabochej sy`ly v socy`aly`sty`cheskom sel`skom xozyajstve: avtoref. dy`s. na soy`sk. uchen. stepeny` kand. ekon. nauk / V. Kas`yanenko. – M., 1970. – 23 s.
- 14.Kvasov Yu.P. KPSS – organy`zator bor`by rabocheho klassa za ukrepleny`e y` razvy`ty`e matery`al`no-texny`cheskoj bazy sel`skogo xozyajstva v 1965-1970 gg.: avtoref. dy`s. na soy`sk. uchen. stepeny` kand. y`st. nauk / Yu.P. Kvasov. – L., 1978. – 16 s.
- 15.Ty`tov A.Y`. Puty` razvy`ty`ya y` sovershenstvovany`ya matery`al`no-texny`cheskoj bazy sel`skogo xozyajstva Ukray`nskoj SSR (1976-1980 gg.): avtoref. dy`s. na soy`sk. uchen. stepeny` kand. y`st. nauk / A.Y`. Ty`tov. – K., 1989. – 16 s.
- 16.Dorosh I.J. Ekonomichna efekty`vnist` i perspekty`vni napryamky` kapital`ny`x vkladn` v sil`s`ke gospodarstvo / I.J. Dorosh. – K.: Znannya URSS, 1969. – 26 s.
- 17.Dy`dkovs`ky`j S.A. Plany`rovany`e, ekonomy`ka y` uchet remontnyx robot v mastersky`x «Sel`xoztexny`ka» / S.A. Dy`dkovs`ky`j. – K.: Znannya URSS, 1972. – 404 s.
- 18.Zhuravl`ov M.M. Elektry`fikaciya sil`s`kogo gospodarstva ta yiye ekonomichne znachennya / M.M. Zhuravl`ov. – K.: Znannya URSS, 1966. – 24 s.
- 19.Chernenko M.S. Znachennya elektry`fikaciyi u stvorenni material`no-texnichnoyi bazy` komunizmu. (Politekonomichny`j nary`s na materialax sil gospodarstva URSS) / M.S. Chernenko. – K.: Vy`davny`czstvo Ky`yivs`kogo universy`tetu, 1964. – 252 s.

20. Babenko Yu.A. Elektryfikaciya Ukrayiny / Yu.A. Babenko, G.S. Gladkov, G.A. Klymenko. – K.: Derzhstvudav lit., 1960. – 278 s.
21. Dorosh I.J. Efektyvnist kapitalnyx vkladov u sil'sku elektryfikaciyu / I.J. Dorosh. – K.: Vydavnyctvo Ukr. akad. s.-g. nauk, 1962. – 96 s. z kart.
22. Yavorskyj A.A. Zastosuvannya traktoriv na tvarynnych'kyx fermax / A.A. Yavorskyj. – K.: Derzhsil'gospvudav URSR, 1962. – 94 s. z il.
23. Gurky'n G.A. Normyrovany'e traktornyx rabot / G.A. Gurkny', V.S. My'nuxyn. – Xarkov: Kn. y'zd., 1961. – 69 s. z il.
24. Gy'najlo F.T. Normuvannya mexanizovanyx sil'skogospodars'kyx robit / F.T. Gy'najlo. – K.: Urozhaj, 1966. – 279 s.
25. Dmytrochenko M.F. Nekotorye voprosy rukovodstva partyjnyx organy'zacyj Ukrayny y'ntensyfykacyej sel'skoxozyajstvennogo proy'zvodstva (1961-1975 gg.) / M.F. Dmytrochenko, S.S. Moxnenko // Nauchnye trudy po y'storyy' KPSS. – 1980. – Vyp. 106. – S. 12-21.
26. Leonova M.V. Rukovodstvo kommuny'sty'cheskoj partyy' ukrepleny'em matery'al'no-texny'cheskoj bazy sel'skogo xozyajstva / M.V. Leonova, S.A. Kerdy'varə // Nauchnye trudy po y'storyy' KPSS. – 1978. – Vyp. 94. – S. 36-48.
27. Yevtushenko A. Radgospy' Ukrayiny za 50 rokov Radyans'koyi vlady. (Materialy na dopomogu lektoru) / A. Yevtushenko. – K.: Znannya URSR, 1967. – 29 s.
28. Klecz'kyj L.M. Radgospy' v umovax ekonomichnoyi reformy / L.M. Klecz'kyj. – K.: Znannya URSR, 1969. – 48 s.
29. Pogoryelov M.S. Ekonomichna reforma v radgospax / M.S. Pogoryelov, Yu.M. Paxomov. – K.: Znannya URSR, 1970. – 48 s.
30. Panchenko P.P. Ukray'nskoe selo na putyax nauchno-texny'cheskogo progressa: Dosty'zheny'ya y' proshchety (60–80-e gg.) / P.P. Panchenko, V.S. Chy'shko. – K.: Naukova dumka, 1989. – 184 s. – (AN USSR, Y'n-t y'st).
31. Vy'truk L.D. Uluchsheny'e socy'al'no-bytovyx uslovy'j zhy'zny' trudyashhy'xsya USSR (60–80-e gg.) / L.D. Vy'truk. – K.: Naukova dumka, 1986. – 183 s. – (AN USSR, Y'n-t y'st).